

Lengyelországban is félezer éves a reformáció – kálvinisták napjainkban

Nyolc esztendővel ezelőtt ismertette e sorok írója a lengyelföldi református egyház akkori helyzetét (Valóság, 1999/11.). Ennek a cikknek a címét adta később megjelent könyvének is: *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk* (Budapest, 2009). Azóta sokat változott ez a vallási közösség. Hogy a változások jellegét, mértékét megállapítsuk, nemcsak a még közeli, hanem a távolabbi múltira is célszerű visszatekinteni.

A hívek számának meghatározása a könyv írásakor sem volt egyszerű. A varsói református zsinat könyvtárosa, Krzysztof Bandała-Skierski is csak becscült adatokat közölt az istentiszteletek rendszeres résztvevőiről, ezek maximális számáról.

A lengyelországi vajdaságok területüket és lakosságukat tekintve a német- és franciaországi tartományokhoz hasonlóak. E nagy közigazgatási egységek székhelye minden esetben 100 ezernél népesebb. A jóval több, mint másfél milliós Varsón kívül 500 ezer és egymillió közötti Krakkó, Lódz, Wrocław és Poznań lakosainak száma. Jelenleg, ha ritkán is, mindegyikükben tartanak református istentiszteleteket, ugyanúgy, ahogy még négy székvárosban, délen Krakkóban és Katowicében, nyugaton a Zielona Góra-i vajdaságban lévő Gorzów Wielkopolskiban és a Gdańsk központú „hármastváros” legkisebb tagjában, Sopotban. Nem élnek hívek vagy nagyon kevesen egy-egy északnyugati, három közép-lengyelországi, egy déli és három keleti vajdaságban. Ez utóbbiak is mutatják, mennyire érvényesül még a 16–17. században nagy teret hódító kálvinizmus hatása.

2008 körül az önálló egyházközségek legtöbb vallásgyakorló reformátusa a közép-lengyelországi Lódz székhelyű vajdaság egyik kisvárosában, Zelówban élt: egyesek szerint talán 700 is, míg mások úgy tudják, 500-nál nem több. A sorban a következő Varsó volt: kb. 400, majd maga Lódz: 120 és, ugyanebben a nagy közigazgatási egységben hasonló számban Belchatów városban, Kleszczów községben pedig 60-90. 2008-ban a könyvtáros a nyugatabbra található Poznańi vajdaság egy kisvárosában, Żychlinben mintegy 35-re becsülte a gyülekezet létszámát, a Sziléziában, a cseh határ közelében található Wrocław székhelyűben lévő Strzelinben kb. 30-ra és a divatos hegyi üdülőhelyhez, Kudowa Zdrójhoz csatolt Pstrężna faluban csupán tucatnyira, megjegyezve, hogy oda holland, német és koreai reformátusok is járnak istentiszteletre. Ha az adatok esetében a maximálisakat összegezzük, a külföldi látogatókon kívül kerekítve 1550-et kapunk. Több egyházközség már régóta nem létezik. A diaszpórában élő hívekről nem tudott hasonló pontosságú tájékoztatást adni. A felső-sziléziai város-konglomerátum központjában, Katowicében 15-20 hívőről, köztük egy magyar családról ejtett szót, magában Poznańban pedig 15-20-ról.

Az 1993. évi egyházi évkönyv még más egyházközségekről, illetve „prédikatori álmásokról” is tudott, éspedig szintén vajdasági székhelyeken: a közép-lengyelországi Bydgoszczban, az észak-nyugati Szczecinben és az északi Olsztynban. 2008-ban találkoztunk krakkói magyar kálvinistákkal. A lakosságszám említését azért tartjuk fontosnak, mert megmutatja, mennyire vehető észre a hívek jelenléte, annál inkább, mert – tapasztalataink szerint – róluk a lengyelek túlnyomó része nem igen tud.

Az 1998-as református kalendárium szerint a kálvinizmus fontos 16. századi központjába, Gdańskhoz közeli kisvárosba, Bytówba is járt „utazó lelkipásztor”. A hasonló

2003. évi kiadvány még arról informált, hogy a Wrocław-i vajdaságban lévő, szintén nagyváros Legnicában ritkán – magánházakban – is tartottak istentiszteletet. 2008-ban viszont az egyházi évkönyv már nem tett említést olyan „igehirdetési helyekről”, mint az utóbbi, valamint Olsztyn, Bydgoszcz, Szczecin és Wrocław, tehát csökkennie kellett a hívek létszámának, és az anyagi lehetőségek is szerényebbé váltak.

A 2002–2011 közötti lengyelországi vallásokról, nemzetiségi és etnikai társaságokról szóló internetes oldal arról tájékoztat, hogy míg 1999-ben 3610 hívőt, kilenc lelkészt, 13 templomot és tíz „gyülekezeti központot” tartottak nyilván, 12 évvel később már csak 3488 reformátust és hét lelkészt, de a templomok és központok száma nem csökkent. (stat.gov.pl/cps/rdef/...oz_wyznania_religijne_stow_nar_i_etn_w_pol.2009-2011.pdf) A folyó évben 2013-as, tehát hasonló adatra lelünk: három és fél ezret, mégpedig nyolc egyházközségben, amelyekben összesen nyolc lelképásztor teljesített szolgálatot, ketten pedig nyugállományban voltak. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Protestantyzm_w_Polsce)

Ha összeadjuk a tizenkét vajdaságban élő hívek számát, csaknem 4580-at kapunk. A reformátusok többsége az ország közepén található három vajdaságban, a Łódź és Varsó központúban, kisvárosokban lakik, az előbbi területen Belchatówban, Zelówban és Kleszczówban, valamint a Poznańi vajdaságbeli Żychlinben. Ez összesen 1800 fő. A Varsó székhelyűben e forrás szerint 1245-en, magában a fővárosban kb. ezren élnek. A nyugatabbra fekvő Poznań központúban 170-en voltak, többségük a már Konin városhoz tartozó Żychlinben, az egyetlen, a 17. század óta folyamatosan létező gyülekezetben. Viszonylag jelentős még, 78, a reformátusok száma az Alsó-sziléziai vajdaságban, amelynek székhelye Wrocław. A Krakkói vajdaságban ez a forrás mintegy 30 hívőről tud. Ha ezeket az adatokat összeadjuk, kerekítve 3560-at kapunk. Egy másik internetes oldal 2014-ben tíz egyházközséget és 3464 hívet, valamint hét lelkészt tartott nyilván, megjegyezve, hogy a hívők száma folyamatosan csökken. (<https://pl.wikipedia.org/...>)

A fenti adatok után meglepő, amit Michał Karski, a „Jednota” c. folyóirat szerkesztője titkára 2016. december 6-án kelt levelében írt: „A Lengyelországi Református Egyház jelenleg kb. 1,2 ezer hívet számlál.” Ez akkor is kevés, ha csak a rendszeresen istentiszteletre járókat vette figyelembe. Amit a létező egyházközségekről közül, megegyezik mások véleményével. Állandó jelleggel – a hívők legmagasabb, majd csökkenő számát tekintve – az ország belsejében lévő Zelówban, Varsóban, Łódźban, Belchatówban, Kleszczówban és Konin-Żychlinben szolgál lelképásztor, és minden vasárnap tartanak istentiszteletet. A cseh határhoz közeli Strzelinbe és Kudowa Zdrój-Pstrąznába havonta egyszer utazik a kleszczóvi lelkész. A papok között egy nő van, Barbara Stahl prédikátor. Karski megemlítette még, hogy hárman tanulnak a fővárosi Keresztény Teológiai Akadémián, ahol a protestáns és pravoszláv lelképásztorokat képezik. Kis egyházzal van tehát szó, ezért részletesen ismertethetők az egyes gyülekezetek.

A Varsóban működő, öt főből álló konzisztóriumnak, azaz a presbiteri tanácsnak elnöke világi, a tudományos fokozattal rendelkező Witold Brodziński, helyettese pedig Marek Izdebski (szül. 1958) püspök, „az Egyház általános szuperintendense”, aki Belchatów gyülekezetének is parókusa. Egyben alelnöke még az évente más-más településen tartott zsinatnak, amelynek élén – eddig először – nő, a teológus végzettségű dr. Ewa Józwiak áll. Mindkét testületnek van cseh nevű tagja. Egy másik internetes oldal nyolc egyházközségről informál, a püspökén kívül még öt aktív lelkészük nevével együtt: Kleszczówban, valamint az innen távoli Pstrąznában és Strzelinben Krzysztof Góral, Łódźban Przemysław Semko Koroza, Varsóban Michał Jabłoński, Zelówban Tomasz Pieczko, Żychlinben pedig Tadeusz Jelinek. Ez utóbbi neve biztosan cseh eredetű. Nyugállományú volt a korábbi püspök, Zdzisław Tranda (szül. 1925) és Roman

Lipiński. Mint már könyvünkben említettük, egyetlen okleveles hitoktatóként Zelówban dolgozott Wiera Jelinek. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Kos_Ew-R_w_RP) A diaszpóra mind 2013-ban, mind most hat nagyváros (Szczecin, Gdańsk, Poznań, Gorzów Wielkopolski, Wrocław, Krakó) és néhány kis település reformátusait jelenti.

Zelówban nagyrészt a Cseh Testvérek egyházának leszármazottai a hívek. Itt működik a Lengyelországi Cseh Kisebbség Társasága. Belchatów Kleszczówval közösen adja ki a „Nowiny” (‘Újdonság’) c. folyóiratot. Saját kórusuk van, a felnőttek bibliakörbe, a gyerekek vasárnapi iskolába járhatnak. Halottjaik – másutt ez nem így van – saját temetőjükben nyugszanak. Az „egyházi kollégium” tagjainak cseh vagy német származással van a családnévük: Matys, Jersek, Pospiszyl, illetve Gryger, Kimmer.

Varsóban a parókia épületében van a konzisztórium és a „Jednota” szerkesztősége. Működik bibliakör, itt rendezik a protestáns nők összejöveteleit és tartják az ökumenikus kórus próbáit. Az állami televízió is érdeklődik irántuk. Rendszeresen megjelentetik hivatalos közlönyüket („Biuletyn”), amelyből kiderül, hogy a parókuson kívül ügyeletet tart a nyugdíjas R. Lipiński és a korábbi püspök is. A testületi vezetők közül soknak van cseh családi neve. Érdekeség, hogy a hívek között van Henryka Kossuth asszony. Itt találjuk a Magyarországtól északra lévő közép- és kelet-európai térségek egyetlen református zsinati könyvtárát, amelyben – levélváltásunkból kiderül – 2016-ban még dolgozott Alina Sękowska, tizenévesen az 1944-es német- és szovjetellenes varsói felkelés résztvevője. A rendszeresen templomba járók száma 100 fölötti.

Łódź kálvinista lelkészének fotóján látszik a nyakában lévő kereszt, ami Lengyelországban megszokott dolog. A vegyes etnikai összetételű közösség létszáma 137-re nőtt, de az előbbi internetes oldal szerint csak a 70-et haladja meg. Az egyházi kollégium tagjai között is akad cseh nevű. Ez a nagyvárosi egyházközösség sok archív anyagot őriz.

Belchatówban egy évtized alatt szintén több lett a hívő: 150 fölött, de az imént említett forrás csak maximum 50-ről tud. 2017 elején a püspök és egyszersmind parókus a łódzi római katolikus érsekkel együtt tartott ökumenikus istentiszteletet. Rendeztek imahetet a keresztények egységéért. Van vasárnapi iskola, foglalkoznak az ifjúsággal és működik itt személyiségfejlesztő központ.

Kleszczów reformátusainak többsége cseh származású, de az egyházi kollégium tagjai nagyobb részének neve lengyel. Az előbbi oldal szerint a hívők száma 70 fölött van.

Żychlinben ugyanez az oldal maximum 50 főre becsüli az istentiszteletre rendszeresen járó kálvinisták közösségét. Erejét bizonyítja, hogy a reformáció 500. évfordulója alkalmából itt is tudtak konferenciát rendezni. A Białystok keleti nagyvárosban dolgozó ökológus professzor, Jan Taylor az egykor Lengyelországba települt skót reformátusokról, a cseh nevet viselő Mateusz Jelinek, feltehetően a helyi lelkész közeli rokona, a 14. századi angliai hitújító John Wiclifről tartott előadást.

Strzelinben a hívők száma nem változott. Cseh származásúak, de a presbiteri testület egy tagjának véleményünk szerint lengyel a neve. Mivel templomuk a világháborúban megsemmisült, a katolikusokét velük közösen használják.

A Kudowa Zdrój üdülővároshoz csatolt Pstrążna községbe valaha husziták menekültek, majd Csehországból érkező emigránsok, ám erős német és lengyel hatás érte őket. Az egyházi kollégium elnökének, Wioleta Suzańskának és helyettesének is lengyel neve van. A hívők szintén minden hónapban egy istentiszteletre járhatnak, mégpedig összel és télen a „Kalwinka” nevű közösségi házba. Itt gyakran fordulnak meg holland, német és koreai református vendégek is. A kis település két évtized óta szervez nyáron ifjúsági tábor.

A lengyelföldi kálvinisták országos folyóirata a „Jednota”. Cseh szó, jelentése ’egység’, ’szövetség’. Mint szerkesztőségi titkára írja említett levelében, az 1930-as években egy ideig kéthetente jelent meg. Mivel a világháború után a reformátusok száma a kivándorlás miatt lecsökkent, a hívők 2011-ig már csak havonta olvashatták, ezután évi hat alkalommal havi két-két dupla számát, 2012 óta csupán minden negyedévben egyet. Jól szerkesztett, sokféle, nemcsak egyházi témájú írást közöl. Főszerkesztője a már szóba hozott, lengyel nevet viselő E. Józwiak újságíró, teológus.

A jelenlegi helyzet megértéséhez érdemes visszatekinteni a gazdag tartalmú 2015-ös évfolyamra. Információt tartalmaz a Belchatówban a 700 évvel ezelőtt elhunyt koránjött reformátor, Jan Huss, nálunk Husz János örökségét tárgyaló konferenciáról, amelynek egyes előadásai itt olvashatók. Ilyen Wojciech Kriegerisen varsói történészprofesszornak a huszitizmus és a kálvinizmus kapcsolatáról, a Cseh Testvérek [a huszitizmus egyik ágának követői – *a szerk.*] közösségének lengyel földön a 16–17. században játszott szerepéről szóló publikációja. Őseik a Habsburg uralom miatt menekültek a mai Poznańi vajdaságban lévő Leszno városba, ahol azután a püspök („superintendent”) Jan Amos Komenský, azaz Johannes Amos Comenius lett. A 17. század közepén, az ellenreformáció lengyelországi győzelmét követően kényszerült az ország elhagyására, majd Sárospatakon folytatott pedagógusi és alkotói tevékenységet. Żychlinben ugyancsak rendeztek a huszita örökséget népszerűsítő konferenciát. Hangzott el előadás a nagy cseh-morva pedagógus *Pansophia* c., az enciklopédikus tudás megszerzéséhez mindenki számára hozzáférhető módszereket ajánló művéről. Zelówban igehirdetésében Joel Rumel, a csehországi Csehtestvéri Evangéliumi Egyház püspöke Husz örökségének őrzéséről beszélt.

A Lódzban tartott tanácskozás védnökségét a Cseh Köztársaság varsói nagykövetsége vállalta. Tárnya a több figyelemre érdemes 20. századi református lengyel író, a cseh őseiktől származó, de magát lengyel hazafinak valló Paweł Hulka Łaskowski (1881–1946) írói munkássága volt. Henryk Gmiterek lublini katolikus történész egyetemi tanárnak köszönhetően hangzott el előadás a Cseh Testvérek egyházának 16. századi helyzetéről. Ez utóbbi adta a témáját az egykor a mai nagyvárosba, valamint Zelówba és később a Varsótól nem messze található textilipari városba, Żyrardówba betelepült hivatásos egy nyugdíjas gépészmérnök által tartott előadásnak. Az író ott gyermekekedett. A 19–20. század fordulóján sokan Nyugatra mentek, és a 2. világháború után is bőven akadtak, akik elhagyták a várost, a varsói lelkész csak ritkán tartott istentiszteletet, így a hívők a metodistákhoz jártak. (Vö. Kis Sándor: *Képek ismeretlen református egyházak történetéből*. Bp., 1993, 25.)

A lengyel történelmi nemesi nevet viselő Paweł A. Leszczyński jogászprofesszor részletesen elemezte Csehszlovákia első köztársasági elnökének, Tomáš Masaryknak a huszitizmus reformációt és a cseh nemzeti öntudatot erősítő szerepét tárgyaló könyvét. Jarosław Świdorski, az elektronika professzora viszont úgy vélte, felesleges túlértékelni Husz tanának jelentőségét. Rafał Marcin Leszczyński ismerteti a lengyelországi cseh reformátusok leszármazottja, Vlastimil Pospíšil baptista lelkész *Powrót do domu ojców*, azaz *Visszatérés az apák otthonába* c., Zelówban kiadott (2014) önéletrajzi könyvét. Szerkesztője az idősebb Rafał Leszczyński professzor volt. A szerző állítja az egykor Lengyelországban letelepült csehekről, „hogy a közöttük és a lengyelek közötti kapcsolatok jól alakultak”, de „alapjában véve egymástól idegen közösségek voltak [...], sőt a lengyel protestánsok még jelenleg is elidegenedettnek érzik magukat a lengyel katolikus társadalomban”. Ezért a világháborúk közötti állam rossz nemzetiségi és vallási politikája is felelős. Ellenpélda Hulka-Laskowski magatartása, akít a megszálló németek arról

próbáltak meggyőzni, hogy jobban jár, ha csehnek vallja magát, de azt válaszolta, hogy ő cseh származású lengyel.

A „Jednota” közölte Hámosi Ádám, a Károli Gáspár Református egyetemen oktató szociológus *Posztkeresztény Európa jön-e létre?* c. tanulmányát. Találó megállapítása, hogy „a nyugati szabadság és jólét ugyanolyan szintre juttatták a vallásosság hanyatlását, mint a keleti repressziók és vallási üldözés”, és a Kelet államaiban egyre markánsabban terjed a vallásosság. Tudjuk, ez utóbbi téren a lengyelek élenjárnak.

A Balti-tenger mellékén valaha franciaországi hugenották is menedékre találtak. A régen erős gdański protestantizmust ismertető cikkben számunkra érdekes, hogy az el-lengyelesedett családból való Daniel Kałaj, azaz Kállai Dániel magyar prédikátor a 17. század második felében az akkor Poroszországhoz tartozó tengerparti városba menekült. A korábbi Krakkó környéki segédlelkész a kálvinizmushoz kötődő kultúra egyik vezéralakja volt. 1671. évi, *Rozmowa przyjacielska*, vagyis *Baráti beszélgetés* c. művével az ökumenizmus híveként a protestáns–katolikus egyezkedési kísérletet folytatta. R. M. Leszczyński már említett könyvismertetésében egy falu régóta nem létező gyülekezetéről, lakóinak életéről, szokásairól olvashatunk. Meglepte, hogy a cseh lelkész szenttelen hangon írta le a Lengyelország elleni 1939-es német agressziót, viszont sajnálkozott a zelóvi és környékbeli csehek, valamint zsidók sorsán. A recenzens szerint „a könyvben még csak árnyéka sem jelenik meg a lengyel állam bukása miatti fájdalomnak”. Az ön-életrajz szerzője – igen sok reformátushoz hasonlóan – 1945-ben családostul „az ígért földjére”, Csehszlovákiába települt át, de hamar kiderült, hogy „az ország elvilágiasodott, részben pedig katolikus”, így ott is idegenek maradtak.

A jelenlegi lengyel kálvinisták nyitottak a külföld felé. Szintén 2015-ös folyóirat-számban értesülünk például arról, hogy hármass együtműködés viszi közel egymáshoz a lengyelföldiek közösségét, valamint a németországi Lippe Országos Evangéliumi Egyházát és a litvániai Református Egyházat, amelyben a hívek többsége lengyel. (Tegyük hozzá: a világháborúk között Litvánia nagy része Lengyelországhoz tartozott.) A három partner régóta igyekszik rendbe tenni a zsidó temetőket, valamint értesülünk keresztények és zsidók eszmecserejéről. Egy wrocławai katolikus pap a Cseh-, Német- és Lengyelország történelmébe „beleírt” strzelini Cseh Testvérek múltját és jelenét idézi fel. A Zelówban immár 10. alkalommal tartott evangelizációs hétre csehországi reformátusokat is hívtak. Lengyel küldöttség járt Belfastban az európai protestáns egyházak közösségének találkozásán és zsinati képviselőinek budapesti tanácskozásán. Fogadtak vendégeket a német Vesztfáliából, R. Lipiński pedig látogatást tett belaruszi kálvinistáknál. A református hitre kevesen a fővárosban, Minszkben és még egy városban az 1990-es évek kezdetén, a Szovjetunió széthullása nyomán tértek át. Az írországi rendezvényről szóló cikkben szóba került a kárpátaljai kálvinisták nehéz helyzete.

A „Jednota” ugyanebben az esztendőben közölte B. Stahl prédikációjának szövegét, amely a varsói református templom ökumenikus istentiszteletén hangzott el. A lelkész nő feltette a kérdést: „Mi fenyegeti ma nagyobb mértékben Európát: a muzulmán jogrend vagy a gyűlölködő nézetek és magatartásformák terjedése, amelyek tele vannak megvetéssel a mássága miatt ellenségnek tekintett ember iránt? Mi közülük van ezeknek a magukat a keresztény civilizáció védelmezőinek nevező embereknek Jézus Krisztus és Egyháza tanításához?” M. Jabłoński fővárosi parókus meghívott menekültek és bevándorlók előtt már némileg eltérően vélekedett. „*Turista és kiűzött*” c. írásának mottóját *Az apostolok cselekedetei*-ből vette, amelyből érdemes hangsúlyozni az utolsó szavakat: „És az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén, meghatározván eleve rendelt idejüket és lakásuknak határait.”

Ugyaninnen egy világi vélemény, egy elektrotechnikai intézet professzorától: „Az a hét vagy tizenegynéhány-ezer déli menekült alig észrevehető csekélyesség. Különösen mert azok, akik már bejöttek, a lehető leghamarabb Európa gazdagabb nyugati és északi országaiba igyekeznek átjutni”. Szerinte a lengyelek ősei is menekültek voltak egykor. (Célszerű megemlítenünk, hogy sok kutató úgy véli, a szlávok ismert őshazája éppen lengyel földön volt.) Egy szintén nem lelkész hozzászólót idézünk: „A menekültek a radikális iszlám elől szöknek, ám szemükre vetik, hogy radikális iszlamisták [...], ha terroristák akarnának Európába jutni, akkor kényelmesen repülőgéppel érkeznének, és nem kóborolnának együtt e célból a menekültekkel együtt.”

A zsinat 2015-ben nem adott ki nyilatkozatot a migránsügyről, egyik tagja viszont megállapította, hogy Lengyelországban az igazi probléma nem a befogadás, hanem az idegenek iránti gyűlöletbeszéd erősödése. A szerkesztőségi titkár ismertette a lengyel egyházak e témáról kifejtett véleményét: „A menekültek befogadása iránti idegenkedést gazdasági érvekkel indokolták...”. Külföldi egyházak állásfoglalását is közreadták. Az egyik szerint Budapesten egy pályaudvarnál menekültek ezrei gyűltek össze, „és úgy tűnt, nincs megoldás. Ausztria és Németország azonban megegyezett Magyarországgal és megnyitotta határait a menekültek előtt, az új jövevényeket pedig szívélyesen üdvözölték az ottani polgárok, köztük egyházi vezetők”. A „Jednota” példaként hozza fel a magyar református egyházat, amely többféle módon, egy menekülttáborban is, egészségügyi ellátással gondoskodik róluk. A lengyel konzisztórium így reagált a 2015-ös novemberében történt párizsi merényletre: „Bár a világ fel van háborodva, és egyes közösségek megtorlásra szólítanak fel, mi alázatos imát mondunk, és szolidáris magatartást kérünk a francia nemzetől.”

A folyóirat – okulásul a mai hívőknek – nemcsak korábbi kálvinista lelkészekről, hanem gazdasági vagy egyéb szempontból fontos világiakról is megemlékezett. A legérdekesebb a *Sportoló, újságíró, katona* c. ilyen írás, amelyből kiderül, honnan jöttek még lengyel földre reformátusok ősei és hogy alakult egyesek sorsa. Tadeusz Semadeni (1902–44) elődei, lelkész- és cukrász családok tagjai Svájcban települtek ide. Szintén lengyel keresztnévet viselő apja Varsóban a neves lutheránus, majd kálvinista költő és író, Mikołaj Rej (1505–69) nevét viselő gimnázium igazgatóhelyettese, az I. világháború előtt fővárosi lelkész, végül egyházának szuperintendense volt, anyja, a Haberkant családból való, szintén lengyel névre keresztelt Helena lányiskolát vezetett egy másik városban. T. Semadeni érettségije előtt önkéntesként küzdött az 1920-as lengyel–bolsevik háborúban. Varsóban jogot végzett, de már hallgatóként egyetemista sportszövetségben úszószakosztályt szervezett, majd irányított. Ő maga is úszott, sőt országos rekordot döntött. Ezután bírászkodott, szövetségi kapitány lett, vizilabdázott. Mindezzel párhuzamosan sportújságíró, az úszással foglalkozó tankönyv társszerzője volt, emellett igazságügy-minisztériumi tisztviselő. Mint a lengyel olimpiai bizottság korábbi elnökségi tagja kísért sportolókat az 1936-os berlini olimpiára. 1939-ben kinevezték a varsói fellegbviteli ügyészség helyettes vezetőjévé, de még ugyanebben az évben fegyvert fogott a németek ellen. Aktív résztvevője volt az ellenállási mozgalomnak. Főhadnagyi rangot szerzett, belépett az illegális Honi Hadseregbe. Az 1944-es antifasiszta és szovjetellenes varsói felkelésben vesztette életét, hasonlóan fiához. Felesége ugyanitt harcolt, fogorvos, a háború után egyetemi tanár lett. Másik fiúk matematikaprofesszor a fővárosban.

A „Jednota” 2015-ös utolsó számában a 90 éves Z. Tranda tevékenységét méltatták, mégpedig világiak is. Érdemeit jól jellemzi az utóbbiak írásának címe: *Püspök, aki nem püspökösödött el és Püspök az ökumenizmus szolgálatában*. Az első szerzője említi, hogy Tranda 1982-ben, a kommunista kormány által bevezetett rendkívüli állapot

idején a templomban mondott imát egy letartóztatott ügyvédért, amit még egy egyházi vezető is helytelenített, mondván, hogy istentiszteletre vitte be a politikát. Templomában imádkozott a Szolidaritás 1984-ben orvul meggyilkolt katolikus papjának, Jerzy Popiełuszkónak lelki üdvéért, akinek temetésén reformátusok is részt vettek. A hatalmas lévők tudták, hogy a püspökre nem számíthatnak a szocializmus megszilárdításában, ezért az egyházügyi hivatal figyelte megnyilatkozásait. Egy másik köszönetnyilvánítás szerzője kiemelte, hogy fiatal korában, mint Zelów lelkésze, hívei kedvéért nemcsak megtanult csehül, hanem ezt a nyelvet használta munkájában. A folyóirat több fotót közölt a nyugalmazott püspökről. Az egyikben az úrasztalánál állva látható, mögötte pedig a több méteres kereszt, ami Lengyelországban nem meglepő. Alighanem azért sem, mert a reformátusok így is demonstrálják, hogy keresztények.

A 2016-os évfolyamban és a következő évi első számban bizonyos témakörök ismétlődnek. Ilyenek a judaizmussal folytatott dialógusról, Hulka-Laskowski munkásságáról, a nemzetközi kapcsolatokról, a közép-kelet-európai keresztények budapesti találkozásáról és a reformáció évfordulója alkalmából 2017 szeptemberében Litvániában tartandó konferenciáról szóló írások. Újdonság egy híradás a református egyháznak a múzeumok éjszakán való részvételéről, varsói templomuk és múzeumok bemutatásáról és az akkori hangversenyéről, a reformátusságot és a kálvinisták *Brześci bibliáját* népszerűsítő filmről, valamint a jól és kevésbé ismert lengyelországi református famíliákat ismertető kiállításukról.

A 2015 után közölt anyagok hangvétele megváltozott, és csak az első két szám közölt nyilatkozatokat. „... nem osztottuk a menekülteket keresztényekre és nem keresztényekre” – írta már idézett levelében M. Karski. A lengyel egyházak állásfoglalásában ez olvasható: „Nem kétséges, hogy a lengyelországi és európai migrációs probléma megoldása a jóakarátú emberek több sikon megvalósuló együttműködését igényli [...] A keresztényeknek törekedniük kell az államhatalom és a társadalmi szervezetek megfelelő szerveivel való együttműködésre [...] Nem szabad szem elől veszíteni a jelenlegi migrációs válság fő okát, vagyis a Közel-Keleten és Afrikában folyó háborúkat.”

A 2016-ban Lódźban tartott zsinat érdekes vitája a politikával nem foglalkozó és pártokhoz nem kötődő lelkészekről és presbiterekről szólt. A Kleszczówban rendezett zsinatról tudósító beszámoló egyik témája *Az úrvacsora – az Egyház szentsége* lett. A lengyelországi kálvinisták által a keresztények egységének megteremtésére irányuló, általuk régóta hirdetett törekvés kifejeződése volt Jeremiasz pravoszláv érseknek, a Lengyel Ökumenikus Tanács elnökének, a Keresztény Teológiai Akadémia rektorának halála után megjelent cikk. Többször írtak protestánsok régi sikeres cégjeiről, sőt nyugatiakról is, például a Humboldt családról, amelynek ősei hugenották voltak.

Karski az 500 éves reformációról értekezett, mégpedig kétségeit feltárva, *Szakadás, monstrum, civilizációs esély* címmel. A lengyel parlament katolikus többsége úgy döntött, hogy nem kíván megemlékezni az „egyházszakadás” évfordulójáról, illetve az ünneplés nem állami feladat. Jelent meg cikk a *Biblia* mai értelmezéséről és új ökumenikus fordításáról is.

A „Jednotá”-n kívül a református hívek a varsói, valamint a Bełchatówban, Kleszczówban és Zelówban közösen kiadott folyóiratuk számain kívül kezükbe vehették még a *Kalendarz Ewangelicki* c. évkönyvet. Az „ewangelicki” melléknév jelentése ez esetben is ’evangéliumi’, azaz ’protestáns’.

A „Jednota” több, a reformációval foglalkozó könyvet ajánlott olvasói figyelmébe. A legérdekesebb és a jelenlegi helyzetet is magyarázó munkát a történeti és a vallásföldrajz kutatója, turisztikai profilú felsőoktatási intézmények oktatója, Joanna

Szczepankiewicz-Batrek írta. A reformátusok vallását felnőttként választó sziléziai lengyel szerző a Cseh és Morva Testvérek lengyelországi nyomait vizsgálta rövidített cseh és német nyelvű szöveggel is (*Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce*, Varsó, 1015). A csehországi vallási menekültek, jól képzett iparosok első csoportja 1548-ban érkezett Poznańba és két évvel később már létrehozta a Cseh Testvérek gyülekezeteit. Ezeket hamarosan német polgárok és lengyel nemesek erősítették. A csehek nagy veresége, 1620 után újabbak érkeztek a környékre, és félszáznál több egyházközségük létezett. Helyzetük a 17. század második felében vált nehezzé, mert a Lengyelországot elfoglaló protestáns svédok oldalára álltak. Az üldöztetés miatt sokan kivándoroltak, többek között Erdélybe. A Morva Testvérek, német szóval Herrnhutok a Cseh Testvérek utódjai. A kelet-németországi Bautzen környékén, a nyugati szláv szorbok közzé telepedtek le a 18. században, mentek a jelenlegi Nyugat-Lengyelország területére, majd az akkor a Porosz Királysághoz tartozó vidékre, sőt az orosz birodalomba is. II. József császár 1781-es türelmi rendelete után, a 19–20. században nemcsak csehek és morvák által lakott területen, hanem a mostani Dél-Lengyelországban, a cseh határ melletti Cieszyn város környékén éltek. A 19. század elejétől kezdve a Morva Testvérek, nagyrészt takácsok a németek által létrehozott településeken, valamint Lódźban és közelében, így Zelówban találtak munkát.

A Poznań központú Nagy-Lengyelországban 1620-ig több tucat kálvinista gyülekezet létesült. A cseh és morva után létrejött a Jednota lengyel provinciája. A 2. világháború után minden templomuk a katolikusokhoz került. Gdańsk környékén a 18. század végéig volt egy gyülekezetük a Cseh Testvéreknek, német, lengyel, cseh és skót hívekkel. Ennek mára nyoma sem maradt, de a tengerparti „hármastváros” legkisebb tagjában, Sopotban évente néhányszor az evangélikus templomban tartanak református istentiszteletet. Nagy-lengyelországi, ma katolikus templomok a Leszno városin kívül hét településen láthatók.

Sziléziában a 17. század közepén a kíméletlen ellenreformáció következtében kevés kálvinista maradt, de befogadtak lengyelföldi menekülteket, köztük Cseh Testvéreket is. 1742-ben, amikor Szilézia nagyobb része Poroszországhoz került, Strzelinben és környékén találtak menedékre, de fél évszázad múltán Lengyelország közepébe telepedtek. A városban a 20. század kezdetéig volt cseh tanítási nyelvű iskola és az 1939-es német megszállásig a csehet használták liturgikus nyelvként. A jelenleg a római katolikusokkal közösen használt templomon és a Pstrąznában lévön kívül hat településen őrződtek meg a kálvinizmus emlékei. Pstrąznában a 19. század második felében felerősödött a germanizálás, és 1832-től tilos volt cseh nyelvű istentiszteleteket tartani. 1953 óta jár ide utazó lelkesek. A Morva Testvérek sziléziai gyülekezetei 1945-ig léteztek.

Lódź környékén a 18. és 19. század fordulóján a csehek, többségükben takácsok a jobb megélhetés reményében részben Zelówba költöztek, és 1817-től a varsói református konzisztóriumnak voltak alárendelve. A közeli Kucówban néhány tucatnyi cseh földműves telepedett le. Az itteni gyülekezet a zelówi fiáléja lett, az akkor 131 hívőnek az előbbi település lelkesze évente háromszor tartott istentiszteletet. Nem sokkal később Żyrdówban leltek új otthonra és munkára. Zelówban és környékén a csehek megőrizték nyelvüket és kultúrájukat. A II. világháború idején a német megszállók igyekeztek szembefordítani őket a lengyelekkel, majd a csehek az ország közepéből visszatértek egykor elhagyott hazájukba. A jelenben összesen mintegy kétezeren tartják magukat cseh származásúnak. Hasonló a helyzet Bełchatówban és Kleszczówban, ahová a bányanyitás miatt 1993-ban felszámolt Kucówból költöztek. A 19. század első felében volt errefelé néhány morva testvéri parókia, de a következő évszázad kezdetére ellengyelesedtek.

Lódzban is volt templomuk, amely most a Lengyelkatolikus Egyházé. A jelenleg használt református templom 1928–32 között épült fel.

A könyv szerzője a meglátogatásra érdemes települések között említi Żyrardówot, ahonnan a 19. és 20. század fordulóján a cseh származásúak többsége Nyugatra emigrált. Az itteni kápolnát a pünkösdista egyház vette bérbe. Zelówból az 1. világháború után kb. 200 magát csehnek valló lakos települt át őshazájába. Lelkészük csak cseh nyelvű istentiszteletet tarthatott. A következő háborút követően kevesen maradtak, bár közösségük most is a legnépesebb Lengyelországban. Az 1960-as években máshová, főleg Łódźba és a déli nagy ipari város Katowicébe költöztek. A Cseh Testvérek leszármazottjai a 19. században az ország húsz, a Morva Testvérek utódjai pedig két településen éltek.

A „Jednota” által ajánlott másik, immár harmadszor kiadott könyv a római katolikus, a pravoszláv, az evangélikus és a református felekezetek összehasonlítása (*Porównanie wyznań rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-awgustburskiego, ewangelicko-reformowanego*, Varsó, 2014). A harmadikat katolikus intézmény, a Wrocław-i Pápai Teológiai Kar jelentette meg. Ez a Strzelinben és környékén élő Cseh Testvérek, csehiek, lengyelek és németek nem könnyű életét mutatja be a 18. század közepétől napjainkig (Jan Rozpędowski: *Jedna społeczność wpisana w historię trzech krajów. Działalność braci czeskich na ziemi strzelińskiej od 1749 r. do chwili, obecnej*, 2015).

A magyar- és lengyelországi reformáció és kálvinizmus 16–17. századi történetében sok a hasonlóság. Hazánkban már a 15. században éltek husziták, a lengyeleknél, a prágai egyetemen tanuló diákok révén, az előző évszázad közepétől, de nagyobb számban csak az 1410-es évek vége után. Magyarországon a lutheránus hit terjesztői 1522-ben vagy még korábban jelentek meg, lengyel földön szintén ekkoriban. Nálunk a kálvinizmus az 1530-as évek második felétől hódított teret, a református egyház taneli-szervezeti kialakítása az 1567-es debreceni zsinattal fejeződött be. Lengyelország belsejébe a Cseh Testvérek 1516 és 1550 között költöztek, és öt esztendővel később egyesültek a lengyel kálvinistákkal, nagyrészt nemesekkel, 1556-ban pedig létrejött az önálló református egyház. Károli Gáspár *Két könyv* c. 1563-as műve még csak a magyar történelem bibliai értelmezése, de felhasználta Heltai Gáspár 1551-ből való bibliáját, így adhatta ki 1590-ben a teljes fordítást. A *Biblia brzeska*, azaz *Brzesci biblia* 1563-ban jelent meg nyomtatásban. Nevét a jelenlegi Belaruszban található városról kapta. A magyarországi reformátusok üldözése 1671-ben kezdődött, gályarabnak három évvel később vitték papjaikat. A lengyelföldi kálvinisták 1656-ban a svédek oldalára álltak, sokan kényszerültek kivándorlásra, de halálal csak 1668-ban büntették őket.

A két ország reformátussága között eltérés, hogy nálunk kezdettől a magyarok vallásának számított, a lengyeleknél viszont nem. Igaz, a hívők többsége már csak származását tekintve idegen. A magyarországi kálvinisták évszázadok óta részesei voltak függetlenségi harcainknak, a lengyelek közül akadtak, akik fegyvert fogtak az 1920-as háborúban, az orosz bolsevikoktól védve hazájukat, és kis számban, de valószínűleg többen részt vettek az 1944-es varsói felkelésben. (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Reformacja>) Nálunk nagy történelmi egyházzól és négy egyházkerületről beszélhetünk, a lengyeleknél „miniegyházzól”, élén egy püspökkel. Magyarországon a katolikusok után a második legnagyobb hívő közösségről beszélhetünk, lengyelföldön jóval nagyobb arányban vannak lutheránusok, azért is, mert a 15. századtól kezdve jókora területe a németek birtokában volt, akiknek a polgárosodás erősödése köszönhető. 2013-as adatok szerint a lengyeleknél még a 19–20. században alakult protestáns egyházak híveinek száma is magasabb, mint a kálvinistáké, így a református közössége csak kilencedik a sorban.

Már az 1500-as évek elején voltak Nyugatról érkezett ariánusok, de 17. századi üldözésük következtében és 1658-ban végrehajtott kiűzésük után Erdélybe menekültek, ahol unitáriusoknak nevezték őket. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Protestantyzm_w_Polsce)

Amiben a magyar- és lengyelországi kálvinisták mégis hasonlóak: jó szerveztségű egyházak, hitéletük pezsgő, és szakavatottan kutatják jelenre ható múltjukat. Kiadványaik nálunk érhetően sokkal nagyobb példányszámban és gyakrabban jelennek meg, de nem látunk igazán jelentős különbségeket. Önálló egyetemük és iskoláik csak nálunk vannak, de a lelkészutánpótlással egyiküknek sincsenek komoly nehézségei. A két egyház együttműködésében akadnak tennivalók, és a történelmi kapcsolatokkal is többet lehetne, kellene foglalkozni. (Vö. D. Molnár, I.: *On the Connections between Polish and Hungarian Calvinism in Poland*. In: Kovács, Á. (ed.): *Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society in Europe*. Bp., 2009, 132–142.)

